

על ראשית התישבותם של היהודים בירושלים אחרי הכבוש הערבי

מאת ש. אסף

הידיעות שישנן בידינו על ראשית התישבותם של היהודים בירושלים אחרי הכבוש הערבי הן מועטות מאד. נראין הדברים שבימי שלטונם של רומא וביצנץ לא היה ישוב יהודי קבוע בירושלים⁽¹⁾. במקום המרכז הדתי האחד בירושלים שימשו עתה שלשה מקומות מרכזיים לתפלה ולכנוס בימי החגים, כמו שמודיע לנו החכם הקראי סהל בן מצליח בהקדמתו לספר המצות שחבר⁽²⁾: "ואחרי עזבם למקום (הכוונה לירושלים) נשאר יתר מחמש [מאות] שנה לגלים מעון תנים ולא היה אחד מישראל יכול לבוא. והיו היהודים אשר במזרח באים אל מדינת מעזיה (= טבריה) להתפלל שם. ואשר במערב היו באים אל מדינת עזה. ואשר בארץ הנגב היו באים אל מדינת צער. ובימי קרן זעירה פתח ה' לעמו שערי רחמיו ויביאם אל עיר קדשו וישבו בה ויבנו מקומות בתורה לקרוא ולפתור ולהתפלל בכל עת ולהעמיד משמרות בלילות". איך הובאו אל עיר קדשו — סתם הכותב ולא פירש. ידיעות מפורטות יותר נמצא במכתב קדמון של עדת הרבנים בירושלם⁽³⁾. "ומאת אלהינו היתה זאת כי הטא עלינו חסד לפני מלכות ישמעאל בעת אשר פשטה ידם ולכדו את ארץ הצבי מיד אדום ובאו ירושלים היו עמהם אנשים מבני ישראל הראו להם מקום המקדש וישבו עמהם מאז ועד היום. והתנו עליהם תנאים כי הם יכבדו את בית המקדש מכל

---

(1) עי' עתה סיכום הדעות השונות בשאלה זו בספרו האחרון של ש. קליין, ארץ יהודה (תל-אביב תרצ"ט), עמ' 183—184 ועמ' 268—270; מבוא ל"ספר הישוב", כרך א' ח"א, עמ' כ'—כ"ו.
(2) נדפסה ע"י הרכבי ב"המליץ" לש' 1879 עמ' 640, והפסקה הזאת הובאה גם ע"י

מאן, *The Jews in Egypt* ח"א, עמ' 43.

(3) נדפס ראשונה ע"י הרכבי ב"אוצר טוב" לש' תרל"ה, עמ' 77—81 ושנית בקצור ע"י מאן שם ח"ב, עמ' 189. זמנו של המכתב הוא: ב' מרחשון מן שנת אלף תצ"ט לשטרות, אבל הקריאה אינה בטוחה. מאן מגיה שס"ט, אבל נראית השערת דינבורג (ישראל בגולה א', עמ' 61 הערה 22) שצ"ל רצ"ט (987 לספה"נ) והבאתי לה סיוע בציון ב', עמ' 113. ועי' עוד ציון ג', עמ' 82, ששם רוצה מר דינבורג לקבוע זמנו של המכתב בש' רפ"ט (977).

גיאול ויתפלו על שעריו ולא יהיה ממחה על ידיהם...". למכתב הזה יש חשיבות רבה. ממנו אנו למדים שהיהודים באים לירושלם עם הצבא הערבי. אין אמנם בידיעה זו כדי להוכיח, כדעת דינבורג⁴, שהיו יהודים בצבא הערבי גופו, אבל נראה שלצבא הכובשים הצטרפו יהודים מבני הארץ ועזרו לערבים בכבוש ירושלים כשם שעזרו עשרים וחמש שנים לפני זה לצבא הפרסים.

מקור שלישי חשוב משמשים דברי הקראי סלמון בן ירוחם בפירושו לתהלים⁵: "וכאשר בחדד אלהי ישראל נעתקו הרומים ממנה (= מירושלים) והופיעה מלכות ישמעאל ניתנה הרשות לישראל להכנס ולגור שם ונמסרו להם חצרות בית ה' והיו מתפללים שם משך שנים. ואחר כך הוגד למלך ישמעאל כי הם עושים רעות והוללות ושתיית יין ושכרות וגדופים וצוה לגרשם אל שער אחד משעריו, ועל הדרך הזאת היו משך שנים. והוסיפו לעשות הרע וקם עלינו מי שגרש אותנו משער בית המקדש".

חוץ מן המקורות החשובים האלה יש עוד כמה וכמה מקורות-לווי עבריים, ערביים ונוצריים⁶. מרובם ככולם יוצא שהיהודים התחילו להתישב מחדש בירושלים תיכף אחרי שנכבשה ע"י עומר, אבל אין אנו יודעים מה היה מספר המתישבים ומהיכן באו, מה הוא חלק העיר שבחרו להם למושב ופרטים דומים לאלה. והנה מצאתי בין קטעי הגניזה הקאהירית השמורים בספריית האוניברסיטה בקנטברריגא דף קטן אחד שיש לו חשיבות רבה בשביל השאלות הנדונות. הניר והכתב נותנים מקום לשער שמוצאו מן המאה העשירית או האחת עשרה. הקטע חסר התחלתו וסופו ואין לדעת מהי מדת החסרון. אין אנו יודעים גם את מחברו וזמן חיבורו ולמי נועד, וכן מה טיבו ותכונתו. אפשר יתגלו ממנו עוד מספר דפים שיתנו לנו תשובה לשאלות אלו, וכדי להקל על החיפוש אחריהם באספי "הגניזה" הנני נותן בזה פקסימיליא שלו.

בקטע זה אנו מוצאים כמה ידיעות מתאימות לאלה שבשאר המקורות

(4) ציון, שם, עמ' 85.

(5) הקטע נדפס ראשונה במקורו הערבי ע"י נייבואיר, *Aus der Peterburger Bibliothek*, עמ' 109 ובתקונים ע"י מאן, שם ח"א, עמ' 46 ובתרגום עברי של ר' י. י. יהודה במחקרו על הכתל המערבי עמ' 20, במאמרו של דינבורג, שם, עמ' 72 שהוציא ממנו כמה מסקנות, עיי"ש.

(6) הובאו במאמריהם של שובה, היהודים והר הבית אחרי כבוש ירושלים ע"י עומר (ציון ב'), ודינבורג, בית תפלה ומדרש ליהודים על הר הבית (ציון ג'), ובספרו "ישראל בגולה"; יהודה, הכותל המערבי, עמ' 19 ואילך, ואין כאן המקום להאריך בהם.

העבריים הנז' לעיל אבל הוא מוסיף עליהם. לפי המסופר בו היה מקום המקדש ידוע לכובשים — ודבר זה מסתבר — אבל חקרו ודרשו את זקני היהודים על אבן השתיה ואחד החכמים ציין את גבולות המקום. היהודים מטאטאים את מקום המקדש ומנקים אותו, ויש לשער שמשום כך ניתנה להם הזכות להשגיח על נקיון המקום גם בדורות הבאים, כמסופר ע"י סהל בן מצליח (עי' לעיל) וע"י השופט מְגִיר-א-דִין, ששאב את הידיעה ממקורות יותר קדומים, שכאשר בנה עבד-אלמליך בן מרואן את קבת אל צחרה ומסגד אל-אקצא מסר לעשר משפחות יהודיות את ההשגחה על נקיונם והיהודים היו מכינים נרות ומנורות ופתילות ל"חרם"⁷. יש בו גם הכחשה גמורה לספור שמספרים ההסטוריון הערבי הידוע אלטברי ואחרים שהנוצרים התנו בשעת מסירת העיר לכובשים שלא יתנו ליהודים לשבת בה⁸. זוהי טענתם של שונאי ישראל בזמנים יותר מאוחרים כשרצו לדחוק את רגליהם של היהודים בירושלים או אפילו לגרשם מתוכה, ואילו בקטע שלפנינו מסופר שהפטריארך עצמו הסכים לשיבת חמשים משפחות, אמנם אפשר שזו היתה הסכמה מאונס אחר שהבין שלא יצליח להשפיע על השלטונות הערביים שיאסרו לגמרי את הישיבה בעיר ליהודים. היהודים מבקשים שיתנו להם להושיב בירושלים לכל הפחות מאתים בית. עומר אינו נותן להם אף את חצי תאותם והרשה להושיב בה רק שבעים משפחה, מתוך אי-רצון להרגיז את הנוצרים. המתישבים הראשונים באים מטבריה ומסביבותיה. יש לשער שבין המתישבים נמצאו גם אחדים מחכמי טבריה, מן הסנהדרין אשר בה. מתי עברה הישיבה מטבריה לירושלים אין אנו יודעים. יש לחשוב, שלא מיהרו לעשות זאת לפני שהתבסס הישוב היהודי בעיר הקודש והתגבש בצורת קהלה מסודרת. אפשר שעברו גם דורות מספר עד אותה שעה. ראשיתה של הגאונות הארצישראלית לוטה עדיין בערפל. בכל אופן ידוע שהגאון הא"י היה מתכבד בתואר "גאון טבריה" גם דורות רבים אחרי שמקומה של הישיבה היה קבוע בירושלים⁹, כי ישיבת ירושלים היא המשכה של זו שבטבריה.

למקום מושבם בוחרים היהודים את דרום העיר. גם בפרט זה מועטות הן ידיעותינו. הקראים ישבו ב"רובע המזרחיים" (נקרא כך מפני שראשוניהם

(7) י. י. יהודה, ירושלים ה', עמ' 246; דינבורג, ישראל בגולה ח"א, עמ' 60.

(8) וכן גם אצל בר-הבריאוס ב-*Chronicon Syriacum*: "דלא שליט יודיא דנעמר

באורשלים", ועי' מאן, שם, עמ' 43.

(9) תואר זה ניתן עוד לדניאל בן עזריה, עי' מאן ח"א, עמ' 55: "וברשות נשיא וגאון

טבריא ו[ריש] מתיבתא דישראל דבירושלים".

באו מבבל ומפרס) ואותו זיהו עם המקום הנקרא בס' יהושע (י"ח, כ"ח) בשם "צלע האלף". זה נתן מקום למחנגדיהם הרבנים לכנותם בשם "כת הצלע" או "כת הצולעה", וגם "הצולעה" (סתם¹⁰). מצד אחר נראה שהיתה ליהודים לפני זמן הצלבנים זיקה לקצת בנינים שנמצאו בצפנו של הר הבית¹¹). מן הקטע שלפנינו יוצא שמקום משכנם של היהודים בראשית חדושו של ישובם היה בדרום העיר, היינו בקירוב באותו מקום שבו נמצא רובע היהודים במאות השנים האחרונות. בקשתם היתה "קרבת חמקדש ושעריו", ורובע זה נמצא בקרבת המקדש. מלבד זה בקשו גישה חפשית למעיין השלוח לצרכי טבילה. הכליף נתן להם את בקשתם זו, אולם לא תמיד הרשו להם את הטבילה במעיין זה בדורות הבאים. במכתב אחד שנכתב בסוף המאה הי"ב או תחלת הי"ג¹²) מסופר ש"בשילוח אין מניחים הגויים לטבול"¹³).

העתקתו ותרגומו של הקטע נעשו ע"י ד"ר א. שטראוס והוגהו ע"י ד"ר ד. צ. בנעט, שהוסיף להם גם קצת הערות המסומנות בשמו, והנני מביע להם בזה תודה נאמנה.

[T.-S. Arabic Box 6 (1)]

[עמ' א'] ואלֶרְקָא צִין? אלא ויחצֶר פחצֶר כול מוסלם
 אן¹ פי אלבלד ופי אלרסתאק² וחצרו
 [מע]הם גמאעה מן אליהוד תם אנה
 אמרהם בכנס אלקודם והנטיפה

(10) עי' מאן, ח"א, עמ' 275.

(11) היינו בין שער הורדוס ו"ויא דולרוזה" בסביבת מאמוניה, ועי' ל. מאיר, ציון (מאסף) ג', עמ' 22—25; קליין, תולדות הישוב היהודי בא"י, עמ' 77 ובמאמרו של מאיר המצויין שם. ואפשר שישבו בשני מקומות או שעברו מן הדרום לצפון וחזרו שוב למקומם.

(12) מאן, שם ח"ב, עמ' 304.

(13) לדעתו של ברסלבסקי, ידיעות ה', עמ' 30—32, שהרובע הקראי נמצא במאה העשירית בכפר השלוח, אין הוכחות מספיקות; הוא הדין גם בנוגע להנחתו השניה "על מציאות שכונה יהודית בהר הזיתים" (שם, עמ' 29).

(1) צ"ל [כ]אן (ש). בכ"י היה רק „אן" והוא כנראה התנוין כמו בסוף הקטע "אגיאיל אן". ר' למשל, Hirschfeld, Arab. Chrest., 15¹⁶, 16^{10,26}, 17^{7,20}, 18^{1,22} (ב.).

(2) רסתק, מל' פרסי, והוראתה בקעה, מחו, ועי' תוספות ערוך השלם, עמ' שפ"ה. והנה מלה זו, הנמצאת בתלמוד ובספרות הגאונים, אינה מצויה בספרות המאוחרת שלנו.

- 5 ועומר יוערף³ עליהם פי כול וקת פכל
 מא אנכשפת .....סאל לשיוך
 אליהוד עז אלצכרה אלדי הי אבן שתיה
 פראן⁴ בעץ אלעלמא יחדד לה אלמוצע
 אלי אן אנכשף פאמר כאן יבנא סור
 10 אלקודם ויבנא עלי אלצכרה קובה
 ו[ת]טלא כאלדהב. וב[עד] הדא ארסלו
 אליהוד אלי סאיר אלשאם יערפוהם
 מא ואקפהם⁵ עומר פארסלו אליהום
 יקולו וכס יכון עדה אלקום אלנאקלין
 15 אלי אלקודם פדכלו אלי עומר קאלו לה
 ובכס יאמור אמיר אלמומנין באן
 ינתקלו אלי הדא אלבלד מן שאיפת
 אליהוד פקאל עומר מא יקולו כצומכם
 תום אתכלמו⁶ אנתם ובעד דאלך אקול

- [עמ' ב'] אנא מא [י]ויל אלכלף פִי מא בינכם תם
 אחצר אלכטרך [ו]אצחאבתה⁷ פקאל להם
 קד ותבֶּת⁸ האולי אליהוד עלי אלכל
 מן ..... יקדם אלי ההנא מנהם אלכמיה
 5 אלתי. תקולו פיהא פקאל אלכטרך יכונו
 אלנקלין באהליהם וצביאנהם כמסין
 בית פאנאבוהם אליהוד מא נכון אקל
 [מ]ן מיתין בית פִטאל אלממאכסה
 בינהם אלי אן אמר עומר כסבעין
 10 ביתה פאנאבו אלי דאלך תם אנה קאל

(3) או: תערף (ש.). נראה שצ"ל יושרף או ישרף (ב.).

(4) צ"ל פכאן (ש.).

(5) נראה שצ"ל ואפקהם (ב.).

(6) במקום: תכלמו, צורה המונית (ב.).

(7) שבוש, או שיש לקרוא: מע צחאבתה (ב.).

(8) ואולי יש לקרוא קד וקפת (מקביל לעמ' א' שו' 13), ואם בא, ואקף' שוב במקום

, ואפק' יהיה המובן „כבר הסכמתי ליהודים האלה לכל דבר” (ב.).

אין תחבו תסכנו פי אלבלד פקאלו
 גנובי אלבלד והו סוק אליהוד וכאן
 טלבהם קרב אלקודם ואכואבה
 וכדאלך מא סילואן ללטבילה פאנעם
 אמיר אלמומנין עליהם בדאלך תום
 15 א[נן] אנתקל מן טבריה וחולהא אלסבעין
 ביתה כנסאהם ואולאדהם ועמרו
 נאחיתהם באלבנא אלדי אהארה⁽²⁾
 אלי אניאל אן כתירה ובעד דאלך...

(תרגום)

[עמ' א'] והרצים (1?) אלא אם כן יבוא. ויבוא כל מוסלם
 אשר היה בעיר ובישובי השדה ובאו
 עמהם קבוצה מהיהודים. אז
 צוה אותם לטאטא מקום המקדש ולנקות אותו.
 5 ועומר היה מפקח עליהם⁽²⁾ בכל רגע, ובכל פעם
 שהיתה מתגלית (שכבה?) היה שואל (2) את זקני
 היהודים על ה"צחירה"⁽³⁾ שהיא אבן השתיה.
 ואחד מהחכמים ציין לו את גבולות המקום
 עד שנתגלה. ויצן לבנות חומת
 10 המקדש ולבנות כפה על ה"צחירה"
 ולצפותה בזהב. אחר כך שלחו
 היהודים אל כל ארץ ישראל להגיד להם
 על מה הסכים עמם עומר⁽⁴⁾. וישלחו (אלה) אליהם
 לאמר ומה יהיה מספר האנשים העוברים
 15 אל ירושלם? ויכנסו אל עומר ויאמרו לו:
 וכמה יצוה אמיר המאמינים

(2) צ"ל אהארה, ואולי אפשר לקרוא כך בכ"י עצמו. (ב).

(1) רקאץ בעצם = רקדן; לפי מלון דווי רק בלשון בני המגרב גם = רץ; במקום אחד,

ג"כ מגרבי = עוזר לבנאי, ושמא זה שייך כאן (ב).

(2) יש אולי לתרגם: ועומר דרש וחקר אותם (ש).

(3) = הסלע.

(4) אולי: איך שעומר עמד לימינם (ש).

שיעברו אל העיר הזאת מעדת
 היהודים? ויאמר עומר: מה יאמרו אויביכם? (5)
 אחר־כך דברו אתם, ואחרי כן אומר

[עמ' ב']
 אני מה שישים קץ למחלקת שביניכם. אז
 קרא לפטריארך ולחבריו ואמר להם
 הנה היהודים האלה קפצו על הכל
 . . . . . יבואו (?) מהם הנה הכמות
 אשר תאמרו. ואמר הפטריארך יהו
 העוברים על נשיהם וילדיהם חמישים
 בית. ויענו אותם היהודים לא נהיה פחות
 ממאתים בית. ויארך המיקוח
 ביניהם עד שצוה עומר (שיעברו) שבעים
 בית והסכימו לזה. אחר־כך שאל
 היכן תרצו לגור בעיר ויאמרו
 בדרום העיר, וזהו שוק היהודים. והיתה
 (כוונת) בקשתם קרבת המקדש ושעריו,
 וכן מי השלוח לטבילה. ונתן
 להם זאת אמיר המאמינים. ואז
 עברו מטבריה וסביבתה שבעים
 הבית על נשותיהם וילדיהם וכווננו
 שכונתם בכנינים אשר עקבותם (?)
 (נשאר) לדורות רבים. ואחר כך...]

---

(5) נראה שחסר דבר מה. מעין: [קודם נשמע] מה יאמרו אויביכם. אחר כך יִבְּרוּ אתם (ב.).

והקדש ענין לטעם והוא ענין שהיה רחל מטומאה
 כח פי שלד ופי אלהיך וזה ענין
 הם גמלאעיה מן היהודים הם יטע
 אמרהם בטעם לקודם והנטיט
 ועונק היצור ערוהט פי כול וקת פכל
 אלהי שמשפחה אלהי אלו שטורק
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 פה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 לקודם וזה ענין שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה

אנא מיה ויל תכלת רמג בוטב אק
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה
 אלו שיהיה יבן אלו שיהיה למה שיהיה